

Ο Π Ο Ρ Φ Υ Ρ Α Σ

Ο ΠΟΡΦΥΡΑΣ ΕΙΝΑΙ Η ΤΡΙΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΣΥΝΘΕΣΗ της ωριμότητας, που ολοκληρώνει τη σολωμική κοσμολογία και ανθρωπολογία, συνδυάζοντας την προβληματική του γερμανικού ιδεαλισμού και ρομαντισμού με το αξιακό σύστημα της ελληνικής πνευματικής παράδοσης. Το έργο έχει ως αντικείμενο αναφοράς ένα τραγικό περιστατικό, που συνέβη στο λιμάνι της Κέρκυρας, τον Ιούλιο του 1847: ένας καρχαρίας (=πόρφυρας) κατασπάραξε ένα νέο άγγλο στρατιώτη. Ο Σολωμός αξιοποιεί το γεγονός, απαλλάσσοντάς το από κάθε στοιχείο επικαιρότητας, για να στήσει άλλη μια φιλοσοφική σύνθεση, βασισμένη στην τραγική σύγκρουση.

Το έργο σώζεται σε διάφορα χειρόγραφα, μαζί με άλλα έργα, και σε αρκετές περιπτώσεις δημιουργείται σύγχυση από την παράθεση στίχων και αποσπασμάτων διαφορετικής προέλευσης. Έτσι, ο τελευταίος εκδότης του έργου, ο Στυλιανός Αλεξίου, επιχειρεί ν' "αποκαταστήσει" το κείμενο του *Πόρφυρα* με βάση το αντίστοιχο πεζό ιταλικό σχέδιόγραμμα (που του δίνει τον τίτλο "Χορικό") και απομακρύνει τα αποσπάσματα I - IV και VI της έκδοσης Πολυλά. Υπάρχει ωστόσο ανάμεσα στα αποσπάσματα αυτά και στις ενότητες που αποτελούν τον πυρήνα του έργου μια ορισμένη "παραδειγματική" αναλογία, που σε συνδυσμό, με τη συνήθεια του ποιητή να μεταφέρει από έργο σε έργο αυτόνομες

λυρικές μονάδες και θέματα, δεν επιτρέπει ν'αποφανθούμε με βεβαιότητα αν ανήκουν οργανικά στο έργο ή αν πρέπει να εξοβελισθούν.

Η παραδειγματική αυτή αναλογία βασίζεται σε ορισμένα δεσπόζοντα θέματα, που εξειδικεύουν την πυρηνική ιδέα του έργου, που είναι, σχηματικά, το πρόβλημα της αυτοσυνειδησίας: πώς αυτοπροσδιορίζεται ο άνθρωπος μέσα από τη σχέση του προς το θείο και προς τη φύση· προς τις θετικές και προς τις αρνητικές δυνάμεις και ροπές, εξωτερικές και εσωτερικές.

Τα θέματα που ο Πολυλάς οργάνωσε σε 8 ενότητες (“αποσπάσματα”) ομαδοποιούνται σε τρεις κορυφαίες στιγμές, όπου το ποιητικό υποκείμενο μέσα από τη σχέση του μ'έναν άλλο πόλο καταχτά μια ανώτερη συνείδηση της υπόστασής του και πλημμυρίζει από ένα αίσθημα ευδαιμονίας και αυτοκατάφασης.

Οι κορυφαίες αυτές στιγμές έχουν έναν εσωτερικό ειρμό, που αντιστοιχεί σε μια ορισμένη κλιμάκωση, από το ηθικό στο φυσικό πεδίο, από το θετικό στο αρνητικό, από τη μερική στην πλήρη αυτογνωσία. Το σχήμα είναι το εξής:

Ηθικό πεδίο:

Σχέση με την Παράδεισο και την Κόλαση -Αυτοσυνείδηση - Ευδαιμονία

Φυσικό πεδίο:

Σχέση με τη θετική όψη της φύσης - Αυτοσυνείδηση - Ευδαιμονία

Σχέση με την αρνητική όψη της φύσης (τραγική σύγκρουση) - Αυτοκατάφαση - Ευδαιμονία

Το σχήμα αυτό υπάρχει ολόκληρο στην πρώτη καταγραφή του έργου, που σώζεται στο χειρόγραφο της Εθνικής

Βιβλιοθήκης, Φ96 (=ΑΕ 501-502).

Η πρώτη κορυφαία στιγμή – που μοιάζει εισαγωγική, γιατί μας δίνει προεξαγγελτικά το «σχήμα» του ποιήματος – εκθέτει, θετικά και αρνητικά, τη σχέση του υποκειμένου με το ηθικό αγαθό και κακό:

*Η κόλαση πάντ' άγρυπνη σου στήθηκε τριγύρου
αλλά δεν έχει δύναμη, πάρεξ μακριά και πέρα
μακριά'πό την παράδεισο κι εσύ σ'εσέ 'χεις μέρος.
Μέσα στα στήθια σου τ' ακούς, Καλέ, να λαχταρίζει;
(Απ.1,251.1.1-4=ΑΕ501.6-8/1-5)*

Ο ήρωας πολιορκείται από το κακό (την κόλαση), αλλά είναι απρόσβλητος (η κόλαση δεν έχει δύναμη επάνω του), γιατί κλείνει μέσα του ένα μέρος από την παράδεισο. Η παράδεισο αντιπροσωπεύει το αγαθό και το θείο. Η έκφραση “και συ σ'εσέ 'χεις μέρος” δηλώνει μια ταύτιση του ήρωα με ό,τι αντιπροσωπεύει “η παράδεισο”, είναι επομένως ηθικά ολοκληρωμένος, αγαθός, θείος.

Με την ίδια κορυφαία στιγμή μπορούν να συνδεθούν και οι δημοτικής έμπνευσης στίχοι:

*κοιτάς του ρόδου τη λαμπρή πρώτη χαρά του ήλιου
ναι, πρώτη, αλλ' όμως δεύτερη από το πρόσωπό σου!
(ΑΕ 511.7-8, 9-10)*

που αντιπροσωπεύουν μια υπερθετική έκφραση θαυμασμού για την ομορφιά του ήρωα. Το κάλλος πάει μαζί με το αγαθό, είναι άξεχώριστα στη σολωμική ανθρωπολογία κι επομένως οι στίχοι μπορούν, μ' αυτό το κριτήριο, να συσχετισθούν με το πρώτο στάδιο αυτογνωσίας.

Η συνείδηση της ταυτότητας με το θείο οδηγεί στην αυτογνωσία:

μέσα στα στήθια σου τ'ακούς, Καλέ, να λαχταρίζει;

Απ' αυτή την αυτογνωσία πηγάζει η αυτοκατάφαση και η έκφραση ευδαιμονίας του ήρωα, που δηλώνεται με τους στίχους:

*τα χέρια μου γλυκοφιλώ και το σφιχταγκαλιάζω
φιλώ τα χέρια μ' και γλυκά το στήθος μ' αγκαλιάζω*

(ΑΕ 508Α15-16)

Οι στίχοι αυτοί, που για τον ανύποπτο αναγνώστη εκφράζουν μια κακόζηλη αυταρέσκεια, δικαιολογούνται πλήρως αν λάβομε υπόψη ότι αυτό που αγκαλιάζει ο ήρωας είναι ο θείος πυρήνας που κλείνει μέσα του, σύμφωνα με την εγγελιανή θεωρία. Πρόκειται λοιπόν για μια αυθεντική εγγελιανή ιδέα, που μέσα στα συμφραζόμενα του ποιήματος εκφράζει την ταύτιση ανθρώπινου - θείου και την υπαρκτική πληρότητα που προκύπτει απ' αυτήν.

Η δεύτερη κορυφαία στιγμή πηγάζει από την αρμονική σχέση του νέου με τη φύση· ακριβέστερα, από την αναγνώριση της οντολογικής ταυτότητας μαζί της, γεγονός που πολλαπλασιάζει την ευδαιμονία του. Στα χειρόγραφα παρουσιάζει παραλλαγές:

α) Ένωση με τ'άστρα στον καθρέφτη της θάλασσας, θέμα αγαπητό στον ποιητή (απόσπ. 3):

και χίλι' αστέρια στο λουτρό με μέ να κολυμπούνε!

(ΑΕ 501.14)

β) Ένωση με ολόκληρη τη φύση (απόσπ. 7.1):

Κι η φύσις όλη του γελά και γένεται δική του

(ΑΕ 502Α15· παραλλ.:Απ.1, 254. 7.1)

γ) Ερωτική επικοινωνία με τη φύση (απόσπ.7.13-14, παραλλαγή συμπληρωματική της προηγούμενης):

*της φύσης από τς όμορφες και δυνατές αγκάλες,
οπού τονέ γλυκόσφιγγε και του γλυκομιλούσε*

(ΑΕ 502Α10-11, 502Α25)

δ) Συναισθηματική ενότητα με το πουλάκι, που δένει με τη μαγεία του τραγουδιού του τα Κοσμικά στοιχεία μεταξύ τους και με τον άνθρωπο, ωσάν να' ταν η μουσική έκφραση της Κοσμικής αρμονίας (με τρόπο ανάλογο προς το «γλυκύτατο ηχώ» στον *Κρητικό*):

*Κοντά 'ναι το χρυσόφτερο και κατά δω γυρμένο
π' άφησε ξάφνου το κλαδί για του γιαλού την πέτρα.
Πουλί, μη δέν είναι τξη γης τα μάγια τξη φωνής σου;
Γλυκά'δεσαν τη θάλασσα και την ερμιά του βράχου
και πρόπει νά'βγει πάρωρα τ'αστρί στην ομορφιά του.*

(ΑΕ 508Α5-10· παραλλ.:504.1-5,
507.1-2, 507.7-10, 507.12-15, 508Α1-2)

Το θέμα αυτό, της ταύτισης με τη φύση, στις περισσότερες επεξεργασίες του συμπληρώνεται με εικόνες ευδαιμονίας:

*Πουλί πουλάκι που λαλείς, μ' όλα τα μάγια πόχεις
ευτυχισμός α δέν είναι το θαύμα της φωνής σου
καλό δεν άνθισε στη γη, στον ουρανό κανένα*

(ΑΕ 508 Α20-22, 506.1-4, 504.7- 9=απόσπ. 5.7-9)

δεν τό'λπιζα να 'ν' η ζωή μέγα καλό και πρώτο
(ΑΕ 502B13)

*ελπίδα τον αγκάλιασες και του κρυφομιλούσες
και του σφιχτόδεσες το νου μ'όλα τα μάγια πόχεις
νιος κόσμος δόξας και χαράς ανθίζει στην ψυχή του*
(ΑΕ 502A16-18=απόσπ.7.2-4)

Έτσι, στις πιο πολλές παραλλαγές, προκύπτει το σχήμα: *ταύτιση με τη φύση-ευδαιμονία*, που δείχνει πως η ευδαιμονία του νέου απορρέει από τη συγκεκριμένη σχέση του με τη φύση. Η σχέση αυτή τροφοδοτεί μια ανώτερη συνείδηση της ύπαρξης και των αξιών, από την οποία προκύπτει το αίσθημα χαράς και πληρότητας, που γεμίζει την ψυχή του ήρωα. Από την επικοινωνία με τη φύση, για παράδειγμα, φαίνεται να προκύπτει η συνείδηση ότι η ζωή είναι “*μέγα καλό και πρώτο*”. Μέσα απ’ αυτό το σχήμα προβάλλεται η θετική (αλλά και επικίνδυνη, καθώς θα δούμε) πλευρά της σχέσης ανθρώπου - φύσης, που μας δίνει τη δεύτερη κορυφαία στιγμή ευδαιμονίας στο ποίημα.

Η τρίτη κορυφαία στιγμή ξεπηδά από την άλλη όψη, την αρνητική της σχέσης με τη φύση, που αποτελεί το δεύτερο σκέλος του ποιήματος. Και αντιστοιχεί στη χαρά της “*αυτογνωσίας*”. Αλλά τώρα δεν πρόκειται για την αυτογνωσία που είδαμε στην αρχή, δηλαδή τη συνείδηση του νέου ότι κλείνει μέσα του ένα μέρος από την παράδεισο, όπως υποστηρίζουν οι πιο πολλοί σχολιαστές. Γιατί τότε το ποίημα δε θα είχε προχωρήσει από την αρχική αυτή θέση. Εξάλλου αυτή η συνείδηση λειτουργεί ήδη από πιο μπροστά και τροφοδοτεί τη δεύτερη κορυφαία στιγμή της ευδαιμονίας του ήρωα. Η χαρά της ταύτισης με τη φύση είναι συνάρτηση του γεγονότος ότι ο νέος αναγνωρίζει στη φύση τις ίδιες υπαρ-

ξιακές κατηγορίες με τον εαυτό του. Μας το λένε ξάστερα ορισμένες παραλλαγές των μοτίβων ευδαιμονίας. Ο στίχος λ.χ.

Νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης
(Απ.1, 254.7.3=AE 508A10, 508A3)

υπάρχει στα Αυτόγραφα σε δύο ακόμη παραλλαγές, που η μία αναφέρεται στον έξω κόσμο κι η άλλη στο μέσα κόσμο, στην ψυχή του ήρωα:

νιος κόσμος με τριγύρισε χαράς και καλοσύνης
(AE 507.17)

νιος κόσμος δόξας και χαράς ανθίζει στην ψυχή του
(AE 502.A18)

Και η ευδαιμονία και η ελπίδα που γεμίζει την ψυχή του νέου είναι πράγματι συνάρτηση και των δύο· του μέσα και του έξω αγαθού. Τι επιπλέον κερδίζει ο νέος από τη σύγκρουση με το τέρας; Τη συνείδηση ότι, όντας τέτοιος που είναι, ένα κομμάτι παράδεισος, είναι ταυτόχρονα αρραγής, αυτάρκης, απρόσβλητος από κάθε βία, κι από τον ίδιο το θάνατο. Συνειδητοποιεί δηλαδή αυτό που μας είπε προεξαγγελτικά ο ποιητής στην αρχή· ότι η κόλαση δεν έχει δύναμη επάνω του (απόσπ. 1.2-3). Κι αυτό δικαιώνει την ελπίδα που κυριαρχούσε πρωτύτερα στην ψυχή του νέου.

Η ερμηνεία αυτού του δεύτερου σκέλους συνδέεται με μια προβληματική κοσμοθεωρητικής τάξης και απαιτεί αναλυτικότερη εξέταση.

Στον *Πόρφυρα* η σχέση του ήρωα με τη φύση έχει, όπως και στον *Κρητικό*, δύο όψεις: είναι, από τη μία, η σύγκρουση με το

τέρας της θάλασσας, που αντιπροσωπεύει την άλογη βία μέσα στη φύση· είναι, από την άλλη, η θερμή ανταπόκριση με τη φύση, που βρίσκεται στην πιο μαγευτική της ώρα. Εδώ, αντίθετα από τον *Κρητικό*, τη δοκιμασία αντιπροσωπεύει η σύγκρουση με το τέρας. Αλλά κι εδώ, όπως κι εκεί, το μεγαλύτερο μέρος του ποιήματος αφιερώνεται στην επικοινωνία του ήρωα με τη θετική όψη της φύσης.

Φύση και άνθρωπος εμφανίζονται ομοειδή. Παράδεισος ομορφιάς, καλοσύνης, χαράς μέσα κι έξω απ' τον άνθρωπο. Κι ενώ φύση και άνθρωπος ταυτίζονται σε μιαν ατμόσφαιρα ευδαιμονικής πληρότητας:

*Φύση, χαμόγελ' άστραψες κι εγίνηκες δική του·
ελπίδα τό'δεσες το νου μ' όλα τα μάγια πόχεις.*

Νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης

(Άπ. 1, 254.7.1-3)

αναδύεται αναπάντεχα μεσ' από τη φύση, στοιχείο της φύσης κι αυτό, το θαλασσινό τέρας. Τη μακάρια εγκατάλειψη στην αγκαλιά της φύσης διαδέχεται ακαριαία η αφύπνιση του αγωνιστικού πνεύματος, την ευδαιμονική πληρότητα ο θανάσιμος αγώνας.

Στο σχήμα αυτό πρέπει να προσέξομε δύο στοιχεία: πρώτα την αντιφατικότητα της φύσης, που, ενώ είναι χώρος του κάλλους, του αγαθού, της αρμονίας, κλείνει ταυτόχρονα στα σπλάχνα της το σπέρμα της καταστροφής. Ύστερα το γεγονός ότι η σαγηνευτική ομορφιά της ενεργεί ως παγίδα θανάτου για τον άνθρωπο. Η θάλασσα προσελκύει το νέο και καθώς εκείνος είναι παραδομένος στις «όμορφες και δυνατές αγκάλες» της φύσης,

οπού τον εγλυκόσφιγγε και του γλυκομιλούσε

(Απ. 1, 255.7.14)

βρίσκεται απροετοίμαστος και έκθετος στην επίθεση του θηρίου. Το σχήμα μας θυμίζει το «δόλο των θεών», ένα χαρακτηριστικά τραγικό θέμα.

Εδώ ξαναμπαίνει το πρόβλημα: ποια είναι η λειτουργία των τραγικών συγκρούσεων ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση; Στο ηθικοαισθητικό σύστημα του Schiller, καθώς είδαμε, οι τραγικές συγκρούσεις «μας ανοίγουν μια δίοδο για να υπερπηδήσουμε τα όρια του αισθητού κόσμου, όπου θά' θελε να μας κρατήσει το συναίσθημα του ωραίου». Μ' άλλα λόγια, ωθούν την ψυχή «από τον κόσμο των φαινομένων στον κόσμο των ιδεών, από το υπό όρους στο απόλυτο».

Έτσι πραγματώνεται η νίκη του πνεύματος πάνω στην ύλη, η κάθαρση του ανθρώπου από την υλική του φύση και η αποπνευμάτωσή του. Στο Σολωμό όμως δεν υπάρχουν όρια ανάμεσα στον αισθητό και τον υπεραισθητό κόσμο. Αισθητό και υπεραισθητό είναι επάλληλα. Ο αισθητός κόσμος είναι η περιοχή του ωραίου, αλλά και η περιοχή του αγαθού· ο κόσμος των φαινομένων είναι και ο κόσμος των ιδεών, ο κόσμος του «υπό όρους» είναι και ο κόσμος του απόλυτου. Γιατί η φύση είναι η περιοχή της θεότητας και οι φυσικές αξίες είναι και αξίες αισθητικές και αξίες ηθικές. Επιπλέον ο άνθρωπος είναι ενιαίος· δεν υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στην υλική και πνευματική του υπόσταση. Σώμα και ψυχή είναι «όμορφος κόσμος, ηθικός, αγγελικά πλασμένος». Κλείνει μέσα του την παράδεισο, που σημαίνει πως η αρετή του δεν έχει περιθώρια κλιμάκωσης. Τέτοιες είναι οι σολωμικές μορφές από το 1829 κιόλας, αλλά προπάντων από το 1833 και πέρα.

Μια τέτοια ανθρώπινη ποιότητα δεν ευνοεί βέβαια την τραγική σύγκρουση, τουλάχιστον με τη σιλλερική έννοια του όρου. Γιατί ο σολωμικός ήρωας δεν έχει περιθώρια να «αποκαθαρθεί» από τη ζωϊκή του φύση, να υψωθεί ως τη θεϊκή. Είναι απαρχής «θείος». Έτσι η σύγκρουση με τις ενάντιες δυνάμεις και η ηθική νίκη του ήρωα δεν έχει στο Σολωμό το μεταφυσικό νόημα που παίρνει στον Schiller. Η ταύτιση με το απόλυτο, που ο σιλλερικός ήρωας κατακτά με τη θυσία, είναι δοσμένη στο σολωμικό ήρωα πριν απ' τη θυσία. Είναι η φυσική του υπαρξιακή κατάσταση στα πλαίσια της επίγειας ζωής. Ο σολωμικός ήρωας δεν ωθείται να αναζητήσει την πληρότητα πέρα από τη ζωή, γιατί ζει αυτή την πληρότητα. Έχει ωστόσο ένα βασικό κοινό στοιχείο με τον σιλλερικό ήρωα, αυτό ακριβώς που τροφοδοτεί τις τραγικές συγκρούσεις: τη θέληση της ηθικής ελευθερίας. Σύμφωνα με μια φόρμουλα του Hegel, στην οποία έχομε ήδη αναφερθεί, η ηθική ελευθερία «είναι η πραγματική ύπαρξη του πνεύματος, η αρχή της ύπαρξής του, και η επιστροφή στον εαυτό του». Μέσα απ' αυτήν ο ήρωας θα βρει το δρόμο προς το απόλυτο.

Στο Σολωμό τι αντιπροσωπεύει; Στον *Κρητικό* και στον *Πόρφυρα* τροφοδοτεί τις συγκρούσεις με τις φυσικές δυνάμεις της βίας (δευτερεύουσες στον *Κρητικό*, πρωτεύουσες στον *Πόρφυρα*).

Η σύγκρουση με τη φύση ως αρχέτυπο του κάλλους και του αγαθού δεν προσδιορίζεται σ' αυτά τα έργα από τη θέληση της ελευθερίας. Η μαγεία της φύσης λειτουργεί εδώ διαβρωτικά, χωρίς φανερή αντιπαράταξη προς την ηθική θέληση. Αντίθετα, στον «Πειρασμό» των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* η σύγκρουση δημιουργείται με την αντιπαράταξη της ηθικής ελευθερίας προς το κάλεσμά της φύσης.

Όπως και να'ναι, έχουμε και στις τρεις περιπτώσεις δοκιμασία των ηρώων που πηγάζει από τη σχέση τους με τη φύση, αλλά πρωτίστως ως περιοχή του κάλλους, του αγαθού και της ευδαιμονίας. Οι συγκρούσεις λοιπόν δε γίνονται ακριβώς ενάντια στους φορείς της φυσικής βίας, αλλά κυρίως «ενάντια σε κάτι πραγματικά ηθικό, αληθινό, ιερό καθεαυτό». Γιατί η φύση του Σολωμού δεν είναι η περιοχή της Ανάγκης και της υλικής βίας, αλλά η περιοχή του θείου. Δεν πρόκειται λοιπόν για συγκρούσεις πρώτου, αλλά τρίτου βαθμού. Επομένως η επιμονή του Σολωμού στις τραγικές συγκρούσεις του ήρωα με τη φύση δεν προδίνει, παρά φαινομενικά, την ορθόδοξη σιλλερική ιεράρχηση.

Υπάρχει ωστόσο μια ουσιαστική διαφορά. Οι σιλλερικές συγκρούσεις γίνονται ανάμεσα «στον ηθικό και φυσικό άνθρωπο». Τον ηθικό άνθρωπο, δηλαδή την πνευματική υπόσταση του ανθρώπου, αντιπροσωπεύει η αρχή της ελευθερίας, ενώ το φυσικό άνθρωπο η υλική του φύση, που υπόκειται στην εξουσία της Ανάγκης. Ακόμα, σύμφωνα με τις απόψεις του Schiller, «το λογικό (η πνευματική φύση του ανθρώπου) και η αισθαντικότητα βρίσκονται σε αρμονία μπροστά στο ωραίο», ενώ «μπροστά στο υψηλό το λογικό και η αισθαντικότητα δε βρίσκονται σε αρμονία».

Στο Σολωμό οι σχέσεις αλλάζουν. Μπροστά στο ωραίο δεν έχουμε αρμονία της ηθικής ελευθερίας με την αισθαντικότητα. Όπως και μπροστά στο υψηλό δεν έχουμε δυσαρμονία της πνευματικής με την υλική φύση του ανθρώπου. Στον “Πειρασμό” το ωραίο και το αγαθό (Φύση- Φεγγαρο-ντυμένη) προκαλεί ρήγμα (δυσαρμονία) ανάμεσα στην ηθική ελευθερία και στην αισθαντικότητα των πολιορκημένων. Έτσι μέσα από το ωραίο περνούμε στο υψηλό. Η σύγκρουση σ’ αυτή την περίπτωση δε γίνεται ανάμεσα στην

πνευματική και στην υλική φύση του ανθρώπου. Γιατί τόσο το ωραίο όσο και το αγαθό βρίσκονται στην παράταξη των αντίμαχων δυνάμεων. Στη συγκεκριμένη συγκυρία, αντισπρατεύονται την αρχή της ελευθερίας. Αλλά αν το αγαθό είναι πνευματική ουσία (με το μεταφυσικό νόημα που έχει στους ιδεαλιστές) και η ηθική ελευθερία η αρχή της ύπαρξης του πνεύματος, πώς μπορεί να νοηθεί δυσαρμονία και σύγκρουση ανάμεσα στα δύο; Αναγκαστικά οδηγούμαστε να δεχτούμε είτε ότι η αρχή της ελευθερίας δεν είναι για το Σολωμό στοιχείο της πνευματικής υπόστασης του ανθρώπου είτε ότι οι συγκρούσεις δε γίνονται ανάμεσα στον πνευματικό και τον υλικό άνθρωπο. Είδαμε πως ο άνθρωπος στο Σολωμό της τελευταίας περιόδου είναι ύπαρξη ηθικά ολοκληρωμένη. Πουθενά δεν παρουσιάζει ρήγμα ανάμεσα στην ηθική και την υλική του φύση. Μ'άλλα λόγια, δεν υφίσταται διάκριση πνευματικής και υλικής φύσης. Ο άνθρωπος είναι ενιαίος. Ο δυϊσμός, όπου εμφανίζεται, είναι φραστικό σχήμα. Η δυσαρμονία υλικής και πνευματικής φύσης, που είναι η βάση της τραγικότητας για το Schiller, στο Σολωμό είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη. Πού βρίσκεται λοιπόν η πηγή των σολωμικών τραγικών συγκρούσεων; Μα, καθώς είδαμε, στη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Αλλά τι αντίκρουσμα μπορεί να έχει αυτή η φράση; Η φύση είναι ο χώρος του θείου. Ο άνθρωπος αντίστοιχα είναι θεός. Πού βρίσκεται λοιπόν η δυσαρμονία; Αντίθετα, η αρμονία που υφίσταται ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση μας λέει πως η περιοχή ακριβώς που εξασφαλίζει στον άνθρωπο την πληρότητα, την αυτάρκεια και τη μακαριότητα της ύπαρξής του είναι η φύση. Δεν έχει να ζητήσει τίποτα από πουθενά. Αναγκαία συνέπεια είναι να τοποθετεί στη συνείδησή του τη ζωή στην κορυφή των αξιών:

*Δεν τό'λπιζα να 'ν' η ζωή μέγα καλό και πρώτο
(Άπ. 1, 253.5.10 παράλλ.)*

ενώ αντίθετα ο θάνατος τού είναι αδιανόητος:

*γιατί ο Άδης είναι το μόνο πράμα που δε βλέπουνε
τα μάτια τους.*

(Άπ. 2π, 117.1.11-12: “Σχεδιάσμα”)

Τι μένει έξω από αυτό το πλήρες σύστημα σχέσεων; Στο ένα σκέλος των συγκρούσεων στέκει η ηθική ελευθερία του ανθρώπου. Αλλά με ποιο νόημα η ηθική ελευθερία έρχεται σε αντίθεση με το κάλλος, με το αγαθό, με τη ζωή; Τι αντιπροσωπεύει αν δεν αντιπροσωπεύει την πνευματική φύση του ανθρώπου; Για να προσεγγίσουμε το πρόβλημα στον *Πόρφυρα* έχουμε ένα πρώτο δεδομένο: πως στη συνείδηση του Σολωμού υπάρχει μια άλλη αξία που αντισταθμίζει όλες τις παραπάνω και η οποία θριαμβεύει στην τραγική σύγκρουση. Η τραγική σύγκρουση, καθώς είδαμε, υπακούει στο σχήμα: *δυσαρμονία - δοκιμασία (σύγκρουση - καταστροφή = ηθική νίκη) - ολοκλήρωση*. Διαπιστώσαμε ως τώρα δύο παραλλαγές του σχήματος. Στον “Πειρασμό” η δυσαρμονία και η σύγκρουση υφίσταται ανάμεσα στη φύση (=αγαθό της ζωής) και στην ηθική ελευθερία, στον *Κρητικό* ανάμεσα στη φύση και στο αγωνιστικό πνεύμα του ήρωα. Στον *Πόρφυρα* τη «δυσαρμονία» εισάγει η εμφάνιση του θαλάσσιου τέρατος. Ιδού πώς περιγράφεται η επίμαχη σκηνή στο ιταλικό σχέδιασμα του *Πόρφυρα*:

«Στον νιο κολυμπιστή έστελνε το πουλάκι τα τραγούδια του απ'το βράχο, τα φλιφλίσματά του το πεντακάθαρο κύμα, ο ουρανός τα κάλλη του, κι ενώ η φύση όλη του χαμογελά και γίνεται δική του, απαντούν τα μάτια του εκεί κοντά ένα τρο-

μερό θεριό, κι αλιά, μακριά'ναι το σπαθί. Μα αναπηδώντας η ψυχή από τις αγκάλες της ηδονής και της απόλαψης κάνει με τα χέρια απρόβλεπτο σπαθί. Το πάλεμα ήταν σύντομο, κι η αλόγιστη ανήμερη δύναμη δεν ξέρει ποιον κόσμο μεγαλείου αφάνισε! Σύντομη ήταν η διάρκεια, μα τεράστιο κι αλύγιστο το ασύγκριτο θάρρος. Μόνο μαζί με τη ζωή έσβησε κι εκείνο [...]

Παράδεισο χαράς τού ήτανε φυλαγμένη πριν πεθάνει. Την ώρα όπου απάνω στο ξάναμμα της πάλης ένιωσε σαν όνειρο να κόβεται το μπράτσο του, γρήγορος σαν αστραπή τραβήχτηκε μέσα του και γνώρισε τον εαυτό του. Τη στιγμή εκείνη να του χάριζαν κορόνα, θα την περιφρονούσε [...]. Ν' άνοιγαν γύρου οι κρυφοί κόσμοι να του ρίξουν κορόνες, θα τον έβρισκαν αδιάφορον, όπως και η ιδέα πως την πράξη του κανείς ποτέ δε θα τη μάθει...»

(Άπ.2π, 118.1.12-20/ 2.1-4/3.5-7·μτφρ.Λ.Πολίτης)

Ό,τι ενδιαφέρει εδώ είναι ότι ο νέος αιφνιδιάζεται, βρίσκεται γυμνός και απροετοίμαστος απέναντι στο τέρας, γεγονός που προεξοφλεί την έκβαση. Ο αγώνας είναι άνισος και ανώφελος. Ωστόσο ο νέος αποδεσμεύεται ακαριαία «από τις αγκάλες της ηδονής και της απόλαψης» και αντιμετωπίζει το τέρας με ασύγκριτο θάρρος. Διατηρεί δηλαδή απόλυτα την ανεξαρτησία του τόσο απέναντι στην ερωτικής ποιότητας απόλαυση που του χαρίζει η ενότητα με τη φύση («οπού τον εγλυκόσφιγγε και του γλυκομιλούσε») – θα περιμέναμε, έτσι που ήτανε δοσμένος στην ηδονή, ν'αφεθεί χωρίς αντίσταση στο θάνατο, να υποταχθεί – όσο και απέναντι στην ακαταγώνιστη βία, αλλά και απέναντι στη συνείδηση του ανώφελου.

Το δεύτερο σημείο που ενδιαφέρει είναι ότι πάνω στο ξάναμμα της πάλης «γρήγορος σαν αστραπή τραβήχτηκε μέσα του και γνώρισε τον εαυτό του». Και η ύπαρξή του

πλημμύρισε από μια χαρά υπερούσια («παράδεισο χαράς»):

*Πριν πάψ' η μεγαλόψυχη πνοή χαρά γεμίζει·
άστραψε φως κι ε γνώρισεν ο νιος τον εαυτό του.*

(Απ. 1, 255.8.1-2)

Η χαρά πηγάζει από μια πλήρη αυτοσυνείδηση, η οποία φυσικά απορρέει από την ψυχική ατμόσφαιρα εκείνης της στιγμής· από τη συνείδηση δηλαδή της απόλυτης ανεξαρτησίας του τόσο απέναντι στην ευδαιμονία της ταύτισής του με τον κόσμο του κάλλους και του αγαθού όσο και απέναντι στην ακαταγώνιστη βία του θαλάσσιου θηρίου· τόσο απέναντι στην «κόλαση» όσο και απέναντι στην «παράδεισο».

Γιατί ο νέος από την αρχή παρουσιάζεται ηθικά ολοκληρωμένος· νιώθει την παράδεισο «να λαχταρίζει μέσα στα στήθια του» και είναι γι' αυτό, απρόσβλητος από τις ενάντιες δυνάμεις:

*Η κόλαση πάντ' άγρυπνη σου στήθηκε τριγύρου·
αλλά δεν έχει δύναμη πάρεξ μακριά και πέρα*

(Απ. 1, 251.1.1-2)

Κι αν υπάρχει μια ολοκλήρωση προς αυτή την κατεύθυνση, είναι η ουσιαστική του ταύτιση με τη φύση, ως περιοχή της ομορφιάς και της καλοσύνης:

*Φύση χαμόγελ' άστραψες κι εγένηκες δική του·
ελπίδα τό'δεσες το νου μ' όλα τα μάγια πόχεις·
Νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης...*

(Απ. 1, 254.7.1-3)

Εδώ έχει εξαντλήσει τα περιθώρια ηθικής ολοκλήρωσης.

Υπάρχει αντίθετα μια λεπτομέρεια - κλειδί, που είναι μερικά στιχουργημένα, αλλά που τη βρίσκουμε ολόκληρη στο πεζό σχέδιασμα: «Ν' άνοιγαν γύρου οι κρυφοί κόσμοι να του ρίξουν κορόνες, θα τον έβρισκαν αδιάφορον, όπως και η ιδέα πως την πράξη του κανείς ποτέ δε θα τη μάθει».

Αδιάφορος λοιπόν μένει ο νέος στην ιδέα ότι κανείς δε θα μάθει την πράξη του. Που δείχνει ξεκάθαρα πως η χαρά που τον πλημμυρίζει δεν προσδιορίζεται από κανένα παράγοντα έξω από την ίδια του την ατομική ύπαρξη. Επομένως και η πραγμάτωση της ηθικής ελευθερίας δεν αποτελεί αξία, επειδή δικαιώνεται το άτομο αναφορικά με μια ευρύτερη αρχή έξω από το Εγώ, μα επειδή δικαιώνεται απέναντι στον εαυτό του. Αυτό προϋποθέτει πως το άτομο καθεαυτό είναι μια απόλυτη αξία, η οποία προσδιορίζεται από την «κατηγορία» της ηθικής ελευθερίας. Η ηθική ελευθερία δηλ. είναι ο πλήρης τρόπος ύπαρξης του ατόμου, που σημαίνει πως ταυτίζεται με το βασικό ένστικτο της εξατομίκευσης, που συνθέτει το Εγώ ως αυτόνομη ύπαρξη και το ξεχωρίζει από τ' άλλα όντα.

Ποια είναι τώρα η ιδιαίτερη ποιότητα αυτού του ενστίκτου; Ο νιος κολυμπιστής βρίσκεται ανάμεσα σε δύο αντίμαχες δυνάμεις: στη φύση απ' τη μια, που ενεργοποιεί τη ροπή του Εγώ προς την ενότητα με το Σύμπαν, διεκδικεί δηλαδή την αφομοίωση της ατομικότητας και στον "πόρφυρα" απ' την άλλη, που επιβάλλει στο Εγώ τη σχέση του θανάσιμου ανταγωνισμού. Ο ήρωας βρίσκεται, μ' άλλα λόγια, ανάμεσα σε δύο ακραία και αντίθετα σχήματα σχέσης του Εγώ με τον Κόσμο: το σχήμα της εξάρτησης από τη φύση, που τείνει να εξαφανίσει την αυτονομία της μονάδας, και το σχήμα του ανήλεους ανταγωνισμού, που επιβάλλει στο άτομο το δίλημμα: επιβολή ή εξόντωση. Ο ήρωας τόσο

απέναντι στο ένα όσο και απέναντι στο άλλο μένει ανεξάρτητος. Δεν αφομοιώνεται από τη φύση, γιατί τότε θα αρνιότανε τον ανταγωνισμό με το θηρίο· θά' σπενδε μάλιστα προς το θάνατο με προθυμία, γιατί ο θάνατος θα του παρείχε την ευκαιρία να ολοκληρώσει -με την οριστική κατάργηση της ατομικότητάς του- το αίτημα της ταύτισης του ανθρώπου με το Σύμπαν. Αλλά ο νέος αναπηδά "από τις όμορφες και δυνατές αγκάλες" της φύσης ("από τις αγκάλες της ηδονής και της απόλαυσης") με την ίδια ευκολία που ο "τίγρης του πελάγου" έσκισε "βάθος τρανό κι εβγήκε"· με μια κίνηση άκοπη, που υπογραμμίζει την ανεξαρτησία του απέναντι στο θέλγητρο της φύσης. Όμως ούτε και την ανταγωνιστική σχέση που το τέρας επιβάλλει αποδέχεται, μολονότι δέχεται τον αγώνα. Γιατί τότε θα ήταν αδιανόητο από την ήττα να αντλήσει χαρά. Ούτε λοιπόν η ταύτιση του νέου με τη φύση είναι καθαρά διονυσιακή, ούτε η σχέση με το θηρίο καθαρά ανταγωνιστική.

Ως εξής περιγράφει ο Πολυλάς τη σολωμική σχέση ισορροπίας του ατόμου μέσα στον Κόσμο:

Και ως προς την ουσία του ποιητικού έργου ο Σολωμός έβλεπε καθαρά και ασάλευτα επίστευε ότι η ψυχή του αληθινού ποιήματος πρέπει να είναι η νίκη του λόγου απάνω στη δύναμη των αισθήσεων· θρίαμβος αληθινός, διότι ούτε θα στηρίζεται εις την στωικήν απάθεια, ούτε θα αναπαύεται (μολονότι όχι ριζικώς αντίθετο) εις την τυφλήν υποταγήν εις την θεϊαν θέληση, αλλά θα πηγάζει εις τον άνθρωπον από την υψηλή συναίσθηση της ηθικής του ελευθερίας και από την ανάγκη να έβγει νικητής μεσ' απ'τους πλέον γλυκούς πειρασμούς της καρδιάς, από τον πλέον τρομερόν αγώνα με την τυφλήν οργή των ανελευθέρων εχθρών του φωτός.

(« Προλεγόμενα» XIV, Άπ. 1, 33)

Στην παραπάνω μαρτυρία του Πολυλά είναι χαρακτηριστικό ότι το άτομο υπερασπίζεται την ακεραιότητά του τόσο απέναντι στο Θεό όσο και απέναντι στην άλογη βία, τόσο απέναντι στην κόλαση (στην «τυφλή οργή των ανελευθέρων εχθρών του φωτός») όσο και απέναντι στην παράδεισο («τους πλέον γλυκούς πειρασμούς της καρδιάς» ή «την θείαν θέληση»). Από τη μια δηλαδή έχομε τον κίνδυνο της διονυσιακής αφομοίωσης του ατόμου από το θείο ή τη φύση (φύση και θείο ομοειδή, καθώς είδαμε, είναι η μεγάλη Κοσμική καρδιά που έλκει το Εγώ να συγχωνευτεί μαζί της) και από την άλλη το θανάσιμο ανταγωνισμό προς τα στοιχεία της βίας. Το άτομο ισορροπεί ανάμεσα στα δύο. Αυτό είναι «η νίκη του Λόγου», όχι η επιβολή του «μεταφυσικού» πνεύματος πάνω στην υλική πλευρά του ανθρώπου. Μάλιστα η σχέση με τη θεία θέληση τοποθετείται από τον Πολυλά στην περιοχή της δύναμης των αισθήσεων. Κι αυτό δεν είναι παράδοξο, αφού κι εδώ, όπως και στον *Κρητικό*, η εμπειρία του θείου βιώνεται ως μυστηριακή διάσταση της φύσης (:«ν'άνοιγαν γύρω οι κρυφοί κόσμοι...»). Η σχέση δηλαδή ανθρώπου - θείου είναι σχέση φυσική, όχι μεταφυσική. Είναι «ο γλυκός πειρασμός της καρδιάς», το μαυλιστικό κάλεσμα του όμορφου κόσμου της χαράς και της καλοσύνης.

Ο νέος ταυτίζεται με τη φύση όχι γιατί βρίσκει την πλήρωση στο σβήσιμο της ατομικότητάς του μέσα στην ευρύτερη Κοσμική ενότητα, αλλά γιατί μέσα στη φύση αναγνωρίζει τις κοινές με τον εαυτό του υπαρξιακές «κατηγορίες» του κάλλους και του αγαθού. Η αναγνώριση της βαθύτερης υπαρξιακής του συγγένειας με τη φύση τροφοδοτεί τη θερμή, την ερωτική του σχέση μαζί της και συνιστά την

ευδαιμονία του, την πληρότητά του· αλλά δεν τον υποδουλώνει.

Αντίστοιχα, η αποδοχή του αγώνα με το θαλάσσιο τέρας είναι πράξη που καταφάσκει την ανεξαρτησία του απέναντι στη βία, την υπαρξιακή του αυτονομία, αλλά δε σημαίνει πως αποδέχεται την αρχή του εξοντωτικού ανταγωνισμού ως γνώμονα για τη σχέση του με τα άλλα όντα. Και απόδειξη είναι ότι, μολονότι νικιέται, δε νοιώθει τη συντριβή της ήττας. Αντίθετα, η χαρά της τελευταίας στιγμής υποδηλώνει ότι αισθάνεται νικητής. Τη νίκη αυτή ο ποιητής την ορίζει ως αυτογνωσία:

Άστραψε φως κι εγνώρισεν ο νιος τον εαυτό του

(Άπ. 1, 255.8.2)

Η αυτογνωσία, για να φέρει χαρά σημαίνει πως είναι ταυτόχρονα και αυτοκατάφαση. Η σύγκρουση με τις αντίθετες δυνάμεις έδωσε τη δυνατότητα στο νέο να συνειδητοποιήσει με απόλυτη σαφήνεια και πληρότητα το «νόημα του εαυτού του» και να το ταυτίσει με το ιδανικό του, με την αντίληψη δηλαδή που έχει για το πώς πρέπει να είναι ο άνθρωπος. Αυτό πάει να πει «αυτοκατάφαση». Ποιο είναι λοιπόν το «νόημα» του Εγώ που αποκαλύπτεται μέσα από τη σύγκρουση; Μια σύνθεση ισορροπίας ανάμεσα στο ένστικτο της εξατομίκευσης, που διαστέλλει το Εγώ από τα άλλα όντα, και στη ροπή της ενότητας, που τείνει να συγχωνεύσει το Εγώ με το Σύμπαν. Η ποιότητα αυτού του Εγώ αποκλείει τον εξοντωτικόν ανταγωνισμό των ατομικοτήτων, καθώς και την υποδούλωσή τους σε μια αρχή που βρίσκεται έξω από το Εγώ. Η σχέση του με τα άλλα όντα είναι σχέση θερμής αγάπης και καλοσύνης, χωρίς ζημιά της υπαρξιακής

αυτονομίας. Αυτή η σχέση επιβάλλεται από την οντολογική συγγένεια του Εγώ με τον Κόσμο. Από την αρμονική αυτή σχέση και από το γεγονός ότι το Εγώ είναι ενιαίο, δεν περιέχει δηλαδή αντιφάσεις (διάσταση ανάμεσα σε πνεύμα και σε ύλη, σε ηθικά και ζωϊκά αιτήματα), πηγάζει η χαρά και η μακαριότητά του. Μια τέτοια σχέση αποτελεί εγγύηση για τη ζωή και τροφοδοτεί την ελπίδα για τη δυνατότητα πραγμάτωσης μιας ιδανικής Κοσμικής ισορροπίας.

Την ελπίδα αυτή την προβάλλει ο ποιητής από τη μεριά του νέου, ήδη κατά τη στιγμή που εκείνος αναγνωρίζει μέσα στη φύση τις «κατηγορίες» της ομορφιάς, της χαράς και της καλοσύνης και ταυτίζεται μαζί της:

*Φύση, χαμόγελ' άστραψες κι εγίνηκες δική του·
ελπίδα, τόδεσες το νου μ'όλα τα μάγια πόχεις.
Νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης.
Γύρου κοιτά να τον ιδεί.....*

(Άπ. 1, 254.7.1-4)

Αξίζει να προσέξουμε πως η ατμόσφαιρα που κυριαρχεί στο ποίημα είναι της ευδαιμονίας και πληρότητας, που απορρέει από την υπαρξιακή ποιότητα του νέου και της φύσης και τη σχέση ανάμεσά τους· μια πληρότητα που εμφανίζεται ως φυσική τους κατάσταση. Η ελπίδα λοιπόν συνδέεται μ' αυτή την κατάσταση πληρότητας και ισορροπίας, που αποτελεί έναν ιδεώδη στόχο προς τον οποίο τείνει η ανθρώπινη ύπαρξη και μέσα στον οποίο αναπαύεται.

Αυτή η οπτική γωνία μάς κάνει τώρα φανερή την εσωτερική γραμμή του έργου. Η ψυχική ολοκλήρωση του ήρωα έχει τρεις βαθμίδες, που αντιστοιχούν στις ψυχικές στιγμές του ποιήματος, που ονομάσαμε πρωτύτερα κορυφαίες στιγ-

μές ευδαιμονίας. Ο ήρωας στην αφετηρία είναι ηθικά ολοκληρωμένος· νιώθει μέσα του «να λαχταρίζει η Παράδεισο»: αυτοσυνείδηση που είναι ταυτόχρονα πηγή ευδαιμονίας. Η αυτοσυνείδησή του προχωρεί ένα σκαλοπάτι παραπάνω, όταν αναγνωρίζει την υπαρξιακή του ταυτότητα με τη φύση: ο κόσμος είναι όμορφος και αγαθός όπως και ο ίδιος· διπλή ευδαιμονία, από την οποία επιπλέον ξεπηδά μια πλατιά ελπίδα. Η αυτοσυνείδηση ολοκληρώνεται και αντίστοιχα κορυφώνεται η ευδαιμονία μέσα από τη δοκιμασία της θανάσιμης αναμέτρησης, όπου ο νέος συνειδητοποιεί πια με πληρότητα ότι η ύπαρξή του μένει ακέραιη τόσο απέναντι στο μέγιστο θέλγητρο όσο και απέναντι στη μέγιστη βία. Κι αυτή η συνείδηση μεταβάλλει την ήττα του σε νίκη. Η ήττα δεν έχει σημασία, εφόσον ο ήρωας δεν μπορεί να εννοήσει τη σχέση του με τα άλλα όντα ανταγωνιστική (άρα ο στόχος του δεν είναι η επιβολή). Το γεγονός εξάλλου ότι η απώλεια του αγαθού της ζωής δεν επηρεάζει τη χαρά του δείχνει πως η στάση του (δηλαδή η ποιότητα της ατομικότητάς του) δεν είναι στενά ατομικιστική (γιατί ο καθαρός ατομισμός διέπεται από τις αρχές της αυτοσυντήρησης και της επιβολής). Αυτό σημαίνει ότι πέρα από το αγαθό της ζωής και της ατομικής ευδαιμονίας, που είναι δεδομένη, υπάρχει μια αξία ψηλότερη· το *ανθρώπινο πρόσωπο*, η αντίληψη για τον άνθρωπο, ως ιδεώδες προς πραγμάτωση και ως αξία προς υπεράσπιση. Η νίκη του ήρωα συνίσταται ακριβώς στο γεγονός ότι κατάφερε να διατηρήσει ακέραιο και αδιάβρωτο το ανθρώπινό του πρόσωπο απέναντι σε δύο δυνάμεις που ζητούσαν να το αλλοιώσουν, επιβάλλοντάς του το δικό τους σχήμα σχέσεων με τον Κόσμο. Και το ότι ο ήρωας βάζει την ακεραιότητα του προσώπου του πάνω από την ατομική ζωή δείχνει την πίστη του στον άνθρωπο ως υπεύ-

θυνη μονάδα μέσα στο Σύμπαν και απ' αυτή την πλευρά η αντιπαράθεσή του προς τη φύση συγγενεύει με την αντίθεση ανθρώπου-θεού της αισχύλειας τραγωδίας. Το ανθρώπινο πρόσωπο αντιπροσωπεύει μια σχέση αρμονίας ανάμεσα στο Εγώ και στα άλλα όντα, σχέση κατεξοχήν δημιουργική, αφού ξεπερνά τις αντινομίες και εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις για τη σύμμετρη ανάπτυξη της ζωής. Απ' αυτή την άποψη η νίκη του προσώπου είναι Κοσμικής σημασίας θρίαμβος. Γιατί αποδείχνει ανίσχυρες τις δυνάμεις της δυσαρμονίας απέναντι στο ον που εκπροσωπεί την Κοσμική ισορροπία και αρμονία.

Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αυτό περιλαμβάνεται στην «αυτογνωσία» του νέου; Το βίωμα της μακαριότητας την τελευταία στιγμή πριν από το θάνατο, ορίζεται ως αυτογνωσία. Η αυτογνωσία που γίνεται πηγή μακαριότητας είναι αυτοκατάφαση. Η αυτοκατάφαση απορρέει από τη συνείδηση της ηθικής νίκης. Η ηθική νίκη συνίσταται στο ότι ο νέος διατήρησε απέναντι στην εξωτερική βία την ακεραιότητα της ύπαρξής του, που στη συγκεκριμένη περίπτωση σημαίνει επίσης τη σχέση αρμονίας Εγώ - Κόσμου. Αυτό είναι αρκετό για να εξηγήσει την ήρεμη αποδοχή του θανάτου, με την προϋπόθεση ότι ο ήρωας τοποθετεί ψηλότερα την ανθρώπινή του ιδιότητα από την ατομική ζωή. Δεν εξηγεί όμως διόλου την υπέρτατη χαρά που πλημμυρίζει το νέο. Η χαρά εξηγείται μόνο εφόσον δεχτούμε ότι ο νέος μέσα στην «αυτογνωσία» του πραγματώνει μια υπέρβαση του βιώματος της χρονικότητας και του θανάτου· που πάει να πει ότι η αυτογνωσία του συνδέεται με ένα βίωμα αθανασίας, μια συνείδηση εξωχρονικής αφθαρσίας.

Από πού θα μπορούσαν να πηγάζουν τέτοια βιώματα; Ο ήρωας στην ακμή της νιότης και του βιολογικού δυναμισμού

του, είναι η ενσάρκωση του κάλλους και του αγαθού. Είναι μια ύπαρξη τέλειας πληρότητας και ισορροπίας. Ταυτόχρονα είναι ομοειδής προς τη φύση ως προς τις κυρίαρχες, έξω φθοράς, «κατηγορίες» της. Επιπλέον αντιπροσωπεύει μια ιδανική σχέση αρμονίας ανάμεσα στο Εγώ και στον Κόσμο. Η συνείδηση αυτή και από μόνη της θα έφτανε να γεννήσει στο νέο τη συνείδηση της Κοσμικής του διάστασης και το βίωμα της αθανασίας. Πολύ περισσότερο, όταν μέσα από τη σύγκρουση βεβαιώνεται ότι η πληρότητα της ύπαρξής του και η αρμονία της σχέσης του με τον Κόσμο είναι απρόσβλητη από κάθε βία. Αυτόματα το Εγώ του ταυτίζεται με την αδιάβρωτη πληρότητα που αντιπροσωπεύει ως ύπαρξη και η οποία σε Κοσμικό επίπεδο είναι έξω από το χρόνο και από τη φθορά, γιατί αντιπροσωπεύει τη σύνθεση μέσα από την οποία καθίσταται δυνατή η πλήρης ζωή. Μ' αυτό το νόημα η διαδικασία της αυτογνωσίας είναι ταυτόχρονα βίωμα εγκόσμιας αθανασίας, υπέρβαση του θανάτου και κατάκτηση μιας συνείδησης Κοσμικού όντος.

Έτσι η ισορροπία Ανθρώπου - Κόσμου, που πραγματώνεται σ' όλα τα επίπεδα, γίνεται έκφραση της υπέρτατης ελευθερίας και ανάγεται σε μείζονα κανόνα της σολωμικής ανθρωπολογίας.